

Ж. Б. Черська,

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, м. Чернівці

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЕГОЇЗМ» У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті досліджена вербалізація концепту «ЕГОЇЗМ» у німецькій мові. Особливості вербалізації проаналізовані на матеріалі текстів художньої літератури першої половини ХХ ст. Найбільш уживаними засобами вербалізації концепту стали прикметники зі значенням «еґоїстичний».

Ключові слова: вербалізація, концепт, прикметники, значення «еґоїстичний», особливості.

В статье исследована вербализация концепта «ЭГОИЗМ» в немецком языке. Особенности вербализации проанализированы на материале текстов художественной литературы первой половины ХХ ст. Наиболее употребляемые средства вербализации – прилагательные со значением «эгоистический».

Ключевые слова: вербализация, концепт, прилагательные, значение «эгоистический», особенности.

The verbalization of the concept «EGOISM» in German has been investigated in the article. The peculiarities of the verbalization have been analyzed in the style of fiction since the first half of the 20-th century. Adjectives with the meaning of «egoistic» are the most usable parts of the language that deal with the verbalization of the concept «EGOISM».

Key words: verbalization, concept, adjectives, the meaning of «egoistic», peculiarities.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики лексикологічні дослідження стосуються, як правило, словникового складу, що останнім часом позначають слідом за Л. Вейсгербером (sprachliches Weltbild), як «мовну картину світу» [10]. Аналіз мовної картини світу (МКС), її окремих фрагментів, на думку дослідників (О. Огуя, Р. Мельник [1]), відбувається трьома шляхами: лексикографічним, текстовим і літературним (на нашу думку, краще сказати: літературознавчим). Якщо перший шлях ґрунтується на лексикографічних джерелах (словниках), тобто фактах мови, то текстовий і літературознавчий підходи мають у своїй основі факти мовлення – тексти, розглянуті у двох різних аспектах: один текст і ряд текстів для цілого періоду тощо.

Кожний із цих підходів має свої переваги. Мовний підхід дозволяє окреслити вихідну об'єктивну основу, універсальну абстраговану схему МКС, яку, на нашу думку, часто утворюють дедуктивним шляхом на основі логічного поділу основних категорій для зручності користувача (як у ідеографічних словниках типу DORNSEIFF [2]). Другий – текстовий – підхід полягає у вивченні матеріалу тексту, достатньо великого за обсягом, для виділення певних семантичних угруповань, які покривають відповідні фрагменти МКС [1]. За допомогою літературознавчого підходу дослідники описують літературні твори, оперуючи виявленими в них для різних періодів ключовими авторськими поняттями, чи концептами. У деяких випадках вони простежують особливості вираження їх словами, що належать до різних частин мови, тобто вербалізації – за когнітивістськими дослідженнями (див. Г. Фукс [4], історії літератури [5], [6] та ін.).

Кожен із підходів має крім сильних, поза сумнівом, й слабкі сторони. Суто категорійний підхід ідеографічних словників не є лінгвістичним, а текстовий та літературний аналізи, якщо не застосувати об'єктивних формалізованих критеріїв виділення, містять багато суб'єктивного. Проте літературознавчий аналіз допомагає визначити актуальні концепти в текстах різних історичних періодів, текстовий – конкретний спосіб реалізації якогось концепту через мовні засоби в тексті, а лексикографічний – характерні мовні засоби (іменники, дієслова, прикметники чи їх поєднання). Для більшої об'єктивності доцільно, на нашу думку, використовувати й паралельні лінгвістичні дослідження (Г. Фукс [4], М. Фусс [5]), у яких можуть виникати певні судження про засоби вербалізації концепту. Оскільки мовці можуть виражати смисл думки в різних текстах відмінними висловлюваннями, в основі яких лежать або іменники, або дієслова, або прикметники, то вивчення семантичного простору, покритого лише якоюсь однією частиною мови, буде неповним, перервним. Тому мовні засоби, які використовуються для стабільного (неперервного, за Й. Тріром [8]) заповнення мовного простору, мають включати різночастиномовні компоненти. Поєднання цих підходів, кожен із яких розкриває важливий бік мовної діяльності, доцільно провести на формалізованій основі, спираючись на розуміння МКС як специфічної організації системних угруповань гіперо-гіпонімічного підпорядкування – лексико-семантичних полів та груп. Тому, узявши за основу розуміння концептів як одиниць узагальненого мовно-ментального ресурсу з етнонаціональними чи культурно-зумовленими уявленнями людини про дійсність, проаналізуємо засоби вербалізації концепту «ЕГОЇЗМ» на матеріалі німецької мови.

Отже, **мета** роботи – дослідити особливості вербалізації концепту «ЕГОЇЗМ» з урахуванням її лексикографічного вираження та вияву у творах німецькомовної літератури першої половини ХХ ст., встановивши найбільш частотні засоби вербалізації. Матеріалом дослідження слугуватимуть твори німецькомовних авторів [3], [7] першої половини ХХ ст. обсягом суцільної вибірки 2 млн. слововживань.

Щодо лексикографічного осмислення концепту «ЕГОЇЗМ», то лексикографічні джерела початку ХХ ст. фіксують лексику, яка виражає концепт «ЕГОЇЗМ» у німецькій мові. Так, зокрема, F. Weber виділяє слова *Egoismus*, *Egoist*, *egoistisch* для характеристики еґоїзму в окремі словникові статті [9, с. 242]. На позначення еґоїзму автор репрезентує також таку лексику: *Selbstsucht* (як синонім до іменника *Egoismus*), *selbstsüchtig* (прикметник і прислівник зі значенням «еґоїстичний», синонім до *egoistisch*), *Selbstsüchtigkeit* (як рису характеру еґоїстичної людини) [9, с. 673]. Користолюбство, один із проявів еґоїзму, представлене іменником *Eigennutz*, характеристика корисливої людини – словом *eigennützig*, а стан корисливої людини

виражений іменником *Eigennützigkeit* [9, с. 246]. Любов людини до самої себе і перебільшена концентрація на задоволенні власних потреб позначена іменником *Selbstliebe*. Надмірна увага до себе, трактована як себелюбовство, зафіксована у словнику як *Eigenliebe*. Оцінка особи, яка понад усе любить саму себе, трансформується у прикметник і прислівник *eigenliebig*. Вищий ступінь такої хворобливої любові до самого себе виражений іменником *Eigensucht* (синонімом до *Egoismus*), однак прикметникова й прислівникова характеристика цієї любові відсутня у словнику [9]. Автор визначає ще один прикметник зі значенням «еґоїстичний» – *selbstisch* [9, с. 673].

Як відомо, текстові інтерпретації використання лексичних одиниць можуть як підтверджувати їхнє вживання в лексикографічних джерелах, так і мати певні відмінності. Тому розглянемо особливості вербалізації концепту «ЕґОЇЗМ» у німецькомовній художній літературі першої половини ХХ ст. Варто зазначити, що початок та перша половина ХХ ст. – час певних історичних змін, і, відповідно, змін у колективній людській свідомості, не міг, без сумніву, не позначитися особливостями мовного вираження досліджуваного концепту. Так, зокрема, іменники *Egoismus*, *Egoist*, *Egoistin* виявилися найбільш частотними з-поміж іменникового складової вербалізації концепту. Іменники *Egoist*, *Egoistin* істотно переважають серед іменникових засобів (72 % усіх випадків слововживань (ВСВ)), оскільки письменники, характеризуючи своїх персонажів, радше оцінюють їх як носіїв негативних рис характеру, аніж описують ці риси засобами пояснення через загальноприйняті в суспільстві позначення.

Австрійський поет та письменник Ріхард фон Шаукаль (1874-1942) – один із небагатьох представників літератури першої половини ХХ ст., який у своїх новелах циклу «*Kindheit und Jugend*» поєднує як характеристику головного героя (*Egoist*), так і визначення негативних людських якостей узагальнено, позначаючи їх семантично близькими іменниками *Egoismus*, *Ichsucht*, *Eigennutz*:

«...»*Von deinem Standpunkt, der du selbst dort Egoismus siehst, wo...«Halt. Versteh mich recht. Ich spreche vom Tatsächlichen. Was will der Mensch? Was sucht er? Freude. Du kannst es auch Glück nennen. Insofern ist freilich alles Ichsucht, Eigennutz»* [7].

Щодо використання іменників *Ichsucht* та *Eigennutz* у межах досліджуваної вибірки, то випадки їхнього вживання поодинокі і складають невеликий відсоток (*Eigennutz* – 19 % ВСВ, *Ichsucht* – 7 % ВСВ).

Однак, не зважаючи на невелику частку ВСВ іменника *Selbstliebe* (2 %) у творах початку ХХ ст., особливість його використання як засобу вербалізації концепту «ЕґОЇЗМ» виявляється в описі через призму протиставленого концепту «АЛЬТРУЇЗМ», вербалізація якого включає іменник *Nächstenliebe* («любов до ближнього»). Так, німецький письменник Фелікс Голлендер (1967-1931) визначає у своєму романі «*Der Weg des Thomas Truck*» походження еґоїзму як надмірної любові до себе:

«*Aus der höchsten Selbstliebe, aus dem reinsten Egoismus quillt die Nächstenliebe hervor. Und darum ist es eins der tiefgründigsten Worte:»Liebe deinen Nächsten wie dich selbst.«Erst wenn du zum Bewußtsein kommst, zur Erkenntnis, zur Ehrfurcht, zur Liebe deines Selbst gelangt bist, wenn du die Ehrfurcht vor dir, dem Menschen gelernt hast, wenn die große Freiheitsidee wie eine reine Flamme in dir aufgegangen ist, dann bist du der höchsten Nächstenliebe fähig»* [7].

Зазначені у лексикографічних джерелах іменники на позначення «ЕґОЇЗМУ» (*Eigennützigkeit*, *Selbstsucht*, *Eigensucht*, *Eigenliebe*) не зустрічаються в межах досліджуваної вибірки.

На відміну від іменникових засобів вербалізації концепту «ЕґОЇЗМ» (32 % ВСВ) та прислівникових (5 % ВСВ), прикметники на позначення «ЕґОЇЗМУ», а саме – еґоїстичних якостей людини, значно переважають з-поміж усіх частин мови (63 %). Однак, прикметники, серед яких найбільш частотним виявився *egoistisch* (74 % ВСВ усіх прикметників), характеризують на матеріалі вибірки традиційні негативні людські якості.

Сполучуваність прикметника *egoistisch* з іменниками у текстах художньої літератури підтверджує особливості сполучуваності в лексикографічних джерелах (*egoistisch* + *Menschen*, *egoistisch* + *Interessen*, *egoistisch* + *Motive*).

Для підсилення опису негативного вияву людських якостей німецький письменник Йозеф Еттлінґер (1869-1912) використовує у творі «*Benjamin Constant – Der Roman eines Lebens*» сполучуваність іменника на позначення негативної риси характеру та прикметника *egoistisch* :

«*Er mußte also ihren Wunsch abschlagen, ... erregte sie mit dieser Weigerung in einem Grade, daß sie ihrer Empörung in den ausfallendsten Worten Ausdruck gab, ihn der egoistischen Herzlosigkeit Albertinen gegenüber beschuldigte und ihm drohte ...»* [7].

Прикметники *selbstsüchtig* (9 % ВСВ), *eigennützig* (15 % ВСВ), *selbstisch* (2 % ВСВ) виявляють традиційну сполучуваність прикметників з іменниками (прикм. + *Menschen*, прикм. + *Interessen*, прикм. + *Motive*).

З огляду на проведений аналіз можна констатувати, що найбільш чисельними засобами вербалізації концепту «ЕґОЇЗМ» у художній літературі першої половини ХХ ст. стали прикметники зі значенням «еґоїстичний» як засоби характеристики негативних людських якостей. Значно поступаються за чисельністю іменники, однак, ці засоби вербалізації «ЕґОЇЗМУ» часто зустрічаються у текстах з іменниками на позначення протиставленого концепту «АЛЬТРУЇЗМ». Прислівники – найменш чисельні засоби вербалізації концепту «ЕґОЇЗМ» у межах досліджуваної вибірки.

У перспективі доцільно, на наш погляд, дослідити особливості вербалізації протиставленого концепту «АЛЬТРУЇЗМ» на матеріалі однакової суцільної вибірки з літературних творів першої половини ХХ ст. та здійснити порівняльний аналіз засобів вербалізації концептів «ЕґОЇЗМ» – «АЛЬТРУЇЗМ».

Література:

1. Мельник Р. М. Концепт праці та працьовитості в лютерівському перекладі Біблії / Р. М. Мельник, О. Д. Огуй // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес : матеріали Міжнар. наук. конф., 24-25 листопада 2004 р. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 182-184.
2. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. – 5. Aufl. – Berlin : De Gryter, 1959. – 922 S.
3. Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka [Електронний ресурс] / hrsg von Mathias Bertram. – Berlin : Directmedia Publishing GmbH, 2002. – mehr als 100. 000 Bildschirmseiten. – (Digitale Bibliothek). – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : PC ab 486; 16 MB RAM; Grafikkarte ab 640 x 480, 256 Farben; MS Windows 95/98/ME/NT/2000 oder XP. – Назва з контейнера.
4. Fuchs, H.-J. Entfremdung und Narzißmus: Semant. Unters. zur Geschichte d. «Selbstbezogenheit» als Vorgeschichte von franz. amour-propre / Hans-Jürgen Fuchs. – 1. Aufl. – Stuttgart : Metzler, 1977. – 394 S.
5. Fuß M. Die religiöse Lexik des Althochdeutschen und Altsächsischen / Martin Fuß. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien : Lang, 2000. – 434 S. (Europäische Hochschulschriften: Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur; Bd. 1765).
6. Martini F. Deutsche Literaturgeschichte: Von den Anfängen bis zur Gegenwart. – 8. Aufl. – Stuttgart : A. Kröner, 1957. – 635 S.
7. Projekt Gutenberg – DE. – Режим доступу : gutenberg.spiegel.de
8. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes / Jost Trier. – Bd.1. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13-Jarhunderts. – Heidelberg: Winter, 1931. – 347 S.
9. Weber F. A. Handwörterbuch der deutschen Sprache. – Leipzig, 1905. – 790 S.
10. Weisgerber L. Sprachliche Gestaltung der Welt / Leo Weisgerber. – 3. Aufl. – Düsseldorf : Schwann, 1962. – 455 S.